

ZMIANY W ORGANIZACJI I WYNIKACH PRODUKCYJNO- EKONOMICZNYCH RODZINNYCH GOSPODARSTW TOWAROWYCH W LATACH 1995-2005

Piotr Sulewski

Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych SGGW w Warszawie
Kierownik Katedry: prof. dr hab. Wojciech Zięta

Słowa kluczowe: gospodarstwo rodzinne, dochody gospodarstw, zmiany organizacyjne
Key words: family farm, farm income, organizational changes

S y n o p s i s. W pracy przedstawiono zmiany, jakie dokonały się w grupie gospodarstw towarowych w okresie ostatnich 10 lat. W analizowanej zbiorowości zaobserwowano przede wszystkim znaczne zwiększenie przeciętnej powierzchni użytków rolnych oraz skali produkcji zwierzęcej. Zaobserwowane zmiany organizacyjne wpłynęły na sytuację dochodową gospodarstw, która pomimo poprawy pozostaje bardzo zróżnicowana w badanych gospodarstwach.

WSTĘP

Polskie rolnictwo na początku lat 90. ubiegłego stulecia stanęło przed wieloma poważnymi wyzwaniami. Zmiana systemu gospodarczego w 1989 roku i późniejsza decyzja o integracji ze strukturami Unii Europejskiej stały się podstawowymi elementami tła tworzącego obraz przemian w całym sektorze agrobiznesu. Faktem stała się również rosnąca otwartość gospodarki na rynki światowe, co było konsekwencją zarówno przemian w kraju, jak również procesów liberalizacji handlu na rynkach światowych. Zdaniem Wosia [1998] procesy przemian dostosowujące rolnictwo do nowej sytuacji gospodarczo-politycznej przebiegały jednak powoli i z dużymi oporami, co wynikało w znacznej mierze z niskiego potencjału, słabych dochodów i małych możliwości samofinansowania rozwoju. Na silną zależność procesów przemian od potencjału gospodarstw wskazuje również Józwiak [1998], twierdząc, iż strategie adaptacyjne rolników były w latach dziewięćdziesiątych silnie zróżnicowane w zależności od rozmiarów gospodarstw oraz posiadanych czynników produkcji. Wśród wielu wyzwań przed jakimi nadal stoją polskie gospodarstwa w zakresie organizacji najczęściej wymieniane to: wzrost obszaru gospodarstw, powiększanie skali produkcji, doskonalenie technologii i wzrost produktywności [Klepacki 2001].

Ustalenie zakresu i kierunków zmian, dokonanych w rodzinnych gospodarstwach towarowych w latach 1995-2005 oraz określenie skutków ekonomicznych jest podstawowym celem opracowania.

METODYKA

Badaniami objęta została zbiorowość 46 rodzinnych gospodarstw towarowych położonych na terenie województwa podlaskiego (PDL) i świętokrzyskiego (SW)¹. Te same gospodarstwa poddane były analizie w ramach projektu KBN² w 1995 roku. Zamysłem badawczym jest porównanie stanu z roku 1995 z sytuacją w roku 2005, co umożliwiło obserwację zmian w zakresie organizacji i wyników produkcyjno-ekonomicznych badanych gospodarstw. Dane wykorzystane w opracowaniu zebrano techniką wywiadu kierowanego z rolnikami przy użyciu kwestionariusza. Spośród 46 wytypowanych gospodarstw pełne wywiady przeprowadzono w 43 przypadkach – 2 gospodarstwa zaprzestały produkcji rolniczej z przyczyn losowych, a w 1 rolnik odmówił udziału w badaniu.

POWIERZCHNIA GOSPODARSTW I WYPOSAŻENIE W ŚRODKI TRWAŁE

Zgodnie z podstawowym założeniem metodycznym w badanej zbiorowości w 1995 roku znalazły się tylko gospodarstwa towarowe o powierzchni przekraczającej 7 ha UR. Przeciętny areal kształtował się na poziomie 16,7 ha użytków rolnych (tab. 1). W roku 2005 przeciętna powierzchnia UR jednego badanego gospodarstwa wynosiła już 31,7 ha, co oznacza wzrost o prawie 90%. Dla porównania średnia powierzchnia gospodarstwa w Polsce w analizowanym okresie wzrosła zaledwie z 6,7 do 7,5 ha UR [GUS 2005].

Obserwowane w badanej zbiorowości zmiany przebiegały z różną intensywnością w poszczególnych gospodarstwach. W ujęciu regionalnym znacznie większy wzrost przeciętnej powierzchni dokonał się w gospodarstwach z województwa podlaskiego (z 20,2 do prawie 45 ha), a ponadto powierzchnię swoich gospodarstw zwiększyło w analizowanym okresie prawie 90% ankietowanych rolników z tego regionu. W województwie świętokrzyskim rolników, którzy powiększyli gospodarstwo było tylko 60%, jednak średnia powierzchnia gospodarstwa również wyraźnie wzrosła (z 14,8 do 23,1 ha). Mniejszy odsetek rolników powiększających gospodarstwa wskazuje, iż postawy wobec potrzeby zmian wśród badanych rolników z województwa świętokrzyskiego są znacznie bardziej zróżnicowane niż go-

Tabela 1. Podstawowe dane o powierzchni gospodarstw

Region	Średnia powierzchnia UR [ha]		Udział gospodarstw zwiększających powierzchnię [%]	Udział dzierżaw w UR [%]	
	1995	2005		1995	2005
Podlaskie	20,2	44,9	88	16	31
Świętokrzyskie	14,8	23,1	62	13	27
Ogółem	16,7	31,7	72	15	29

Źródło: badania własne.

¹ Badania są częścią grantu promotorskiego pt: „Strategie realizowane w rodzinnych gospodarstwach towarowych” Nr 2 P06R03529 realizowanego w Katedrze Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych SGGW.

² Projekt KBN 5 PO6J 005 09 pt „System integrowanej produkcji rolniczej jako droga rozwoju i modernizacji rolnictwa w Polsce”. Gospodarstwa biorące udział w badaniu dobrane zostały w sposób losowy spośród gospodarstw towarowych o powierzchni powyżej 7 ha z gmin o warunkach naturalnych zbliżonych do przeciętnych dla województwa.

spodarzy z regionu podlaskiego. Znaczna część tych pierwszych wykazuje postawę biernego wyczekiwania. Potwierdzają to informacje uzyskane podczas wywiadu. Prawie 80% rolników, którzy nie powiększyli gospodarstw deklaruje chęć jak najszybszego zakończenia działalności rolniczej i przejścia na rentę strukturalną. Realizacja tych zamiarów może pozytywnie wpłynąć na strukturę agrarną w rejonie, gdyż rolnicy powiększający gospodarstwa w zdecydowanej większości deklarowali chęć dalszego zwiększania areалу, wskazując przy tym często na brak wolnych zasobów ziemi. Dotychczasowe zmiany w zakresie powierzchni często dokonywane były na drodze dzierżawy, w efekcie czego zarówno w województwie podlaskim, jak i świętokrzyskim udział gruntów dzierżawionych w powierzchni UR zwiększył się około dwukrotnie (przeciętnie wzrósł z 15 do 29%).

Mimo pozytywnych, w ujęciu statystycznym, zmian w powierzchni użytków rolnych, należy podkreślić, iż powiększaniu powierzchni gospodarstw nie towarzyszył wzrost wartości środków trwałych. Znaczny spadek wartości netto i wzrost zużycia środków trwałych wskazują na postępujący proces dekapitalizacji majątku. Przeciętna wartość netto posiadanych maszyn i budynków stanowiła w 2005 roku tylko 69% wartości z 1995 roku, a wskaźnik zużycia zwiększył się w tym czasie z 59 do 78% (tab. 2). Z uzyskanych danych wynika, że proces dekapitalizacji majątku przebiegał wolniej w gospodarstwach z województwa podlaskiego, gdyż zarówno spadek wartości środków trwałych, jak i wzrost wskaźnika zużycia były znacznie niższe niż w województwie świętokrzyskim. Jednocześnie gospodarstwa podlaskie były w znacznie większym stopniu zadłużone niż świętokrzyskie. Wskaźnik zadłużenia dla tych pierwszych wynosił 0,28, podczas gdy dla drugich 0,09. Oznacza to, że zahamowanie dekapitalizacji następowało głównie na drodze inwestycji realizowanych przy użyciu obcych źródeł finansowania.

Tabela 2. Podstawowe informacje o środkach trwałych w gospodarstwach

Region	Wartość netto środków trwałych		Wskaźnik zużycia środków trwałych [%]		Średni wiek [lata]				Przeciętne zadłużenie [tys zł/ gospodarstwo]	Wskaźnik zadłużenia
	rok 2005 [tys. zł]	zmiana 1995 =100% (ceny stałe)	1995	2005	podstawowe maszyny		ciągniki			
					1995	2005	1995	2005	2005	
Podlaskie	393	80	59	74	10,9	14,1	13,3	13,5	110,6	0,28
Świętokrzyskie	255	60	59	81	9,7	15,6	10,5	15,5	23,6	0,09
Ogółem	309	69	59	78	10,2	15	11,6	14,7	58	0,19

Źródło: badania własne.

ORGANIZACJA PRODUKCJI ROŚLINNEJ I ZWIERZĘCEJ

W badanej zbiorowości gospodarstw zaobserwowano przeciętnie znaczne zwiększenie skali produkcji wyrażonej liczbą posiadanych zwierząt. Wzrost wielkości stada przebiegał jednak z różną intensywnością w zależności od typu prowadzonej produkcji zwierzęcej oraz od regionu (tab. 3). W 1995 roku we wszystkich gospodarstwach prowadzony był chów zwierząt. W okresie 10 lat tylko jedno gospodarstwo wyspecjalizowało się w produkcji roślinnej i zaprzestało produkcji zwierzęcej. W 1995 roku w strukturze gospodarstw według typu prowadzonej produkcji zwierzęcej dominowały, zarówno w województwie

Tabela 3. Zmiany w strukturze gospodarstw i skali produkcji w zależności od kierunku produkcji zwierzęcej

Region	Kierunki produkcji zwierzęcej							
	1995				2005			
	bydłące	trzodowe	mieszane	ogółem	bydłące	trzodowe	mieszane	ogółem
	Struktura gospodarstw [%]							
Podlaskie	29	0	71	100	65	12	24	100
Świętokrzyskie	23	12	65	100	36	36	28	100
Ogółem	26	7	67	100	48	26	26	100
	Liczba SD przeciętnie na gospodarstwo							
Podlaskie	13,8	–	15,5	15,0	44,4	45,6	24,8	39,9
Świętokrzyskie	9,3	9,4	9,9	9,7	26,0	14,8	18,7	19,2
Ogółem	11,4	9,4	12,2	11,8	36,1	20,4	20,9	27,4
	Poziom obsady [SD/10 na 1 ha]							
Podlaskie	71,5	–	75,3	73,8	91,0	70,2	102,0	88,8
Świętokrzyskie	74,0	100,0	69,8	65,7	79,1	79,3	101,1	82,9
Ogółem	71,7	100,0	72,6	69,5	86,7	75,3	101,5	86,2

Źródło: badania własne.

twie podlaskim, jak i świętokrzyskim gospodarstwa mieszane (tzn. z jednoczesnym chowem bydła i trzody) i stanowiły przeciętnie 67 % całej zbiorowości³. W 2005 roku udział takich gospodarstw wynosił już tylko 26%. Wskazuje to na zachodzący w gospodarstwach towarowych proces specjalizacji. Większość rolników z województwa podlaskiego wyspecjalizowała się w chowie bydła mlecznego (65%), podczas gdy w województwie świętokrzyskim udział gospodarstw trzodowych, jak i bydłoczych był taki sam i wynosił po 36%.

W badanych gospodarstwach zmieniła się znacznie również skala produkcji zwierzęcej. Pod tym względem największe zmiany dokonały się w województwie podlaskim. Przeciętna liczba SD przypadających na gospodarstwo w tym regionie wzrosła z 15,5 SD w 1995 roku do 39,9 SD w roku 2005. W województwie świętokrzyskim również odnotowano wzrost, jednak na mniejszą skalę (z 9,9 SD/gospodarstwo w 1995 roku do 19,2 SD w 2005).

Obserwowane zmiany w skali produkcji zwierzęcej wpłynęły na poziom intensywności obsady. W największym stopniu obsada wyrażona w SD/100ha wzrosła w gospodarstwach mieszanych. Przekroczyła ona przeciętnie 101 SD/100 ha. Proces ten był związany ze wzrostem skali chowu, przy jednoczesnym braku wyraźnego wzrostu areалу użytków rolnych. W gospodarstwach trzodowych intensywność obsady zmalała, natomiast w gospodarstwach bydłoczych zmieniła się w różnym stopniu w zależności od województwa (niewielki wzrost w świętokrzyskim i znaczny, o blisko 20 SD/100 ha w podlaskim).

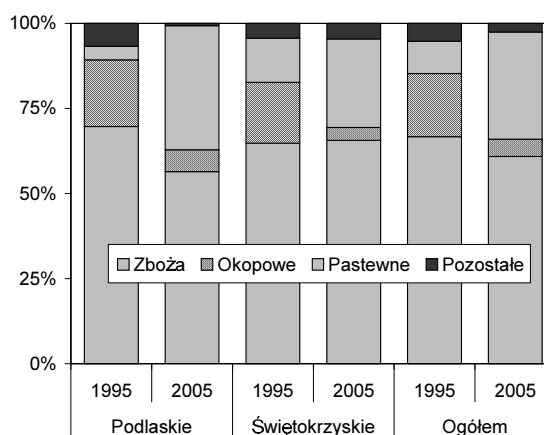
³ Przyjęto następujące kryteria podziału gospodarstw wg kierunku produkcji [Majewski 2002]:

- roślinne: <2 SD lub <10 SD/100ha
- bydłocze: bydło stanowi >75% obsady
- trzodowe: trzoda stanowi > 75% obsady
- mieszane: pozostałe

STRUKTURA ZASIEWÓW

Ostatnie kilkanaście lat charakteryzuje się w Polsce systematycznym wzrostem udziału roślin zbożowych w strukturze zasiewów. Od roku 1995 do 2005 w Polsce zwiększył się on z 66,1 do 77,1%. Jednocześnie zmniejszył się udział okopowych, głównie ziemniaków [Rocznik statystyczny GUS 2005]. W badanej zbiorowości gospodarstw zaobserwowano natomiast zmniejszenie udziału zbóż w strukturze (z 67 do 61%), co było przede wszystkim

konsekwencją zmniejszenia zasiewów tych roślin w województwie podlaskim (z 70 do 56%) (rys. 1). W województwie świętokrzyskim udział zbóż w obydwu analizowanych latach kształtował się na zbliżonym poziomie (65 i 66%). W obydwu województwach zgodnie z tendencjami krajowymi drastycznemu zmniejszeniu uległ udział roślin okopowych (średnio z 19 do 5%). Jednocześnie obserwowano znaczny wzrost udziału roślin pastewnych (przeciętnie z 19 do 31%), co jest efektem rosnącego zapotrzebowania na pasze objętościowe, jako konsekwencji zwiększonej skali produkcji zwierzęcej.

Rysunek 1. Zmiany w strukturze zasiewów
Źródło: badania własne.

INTENSYWNOŚĆ PRODUKCJI ROŚLINNEJ

Intensywność produkcji roślinnej określono przez wielkość nakładów nawozów mineralnych i chemicznych środków ochrony roślin. W badanej zbiorowości gospodarstw nie nastąpiły wyraźne zmiany w zakresie przeciętnych dawek stosowanych nawozów mineralnych, co przedstawia szczegółowo tabela 4. Średni poziom nawożenia mineralnego wynosił w 2005 roku 179 kg NPK na 1 ha UR i był zbliżony do dawek z roku 1995. Podobnie jak w 1995 roku przeciętne dawki wyższe NPK stosowano w gospodarstwach podlaskich. Nie zaobserwowano natomiast różnic pomiędzy województwami w zakresie struktury nawożenia mineralnego. W całej zbiorowości odnotowano jednak wzrost udziału azotu w strukturze nawożenia mineralnego kosztem zmniejszenia przede wszystkim dawek potasu. Tendencja taka odzwierciedla przekonanie o dominującej roli azotu w kształtowaniu wysokości plonu; mając jednak na uwadze niską zasobność gleb Polski w potas [Raport 1998] należy obawiać się dalszego zubożenia gleb w ten pierwiastek.

Z punktu widzenia agrotechniki niekorzystnie należy również ocenić zmiany w zakresie stosowanej chemicznej ochrony roślin prezentowane w tabeli 5. Przeciętne zużycie substancji aktywnej kształtowało się na relatywnie niskim poziomie i wynosiło w obydwu latach około 0,6 kg s.a na 1 ha. W analizowanym okresie odnotowano jednak wzrost przeciętnego zużycia substancji aktywnej w gospodarstwach z województwa podlaskiego i zmniejszenie w regionie świętokrzyskim. Niepokojące zjawiska obserwuje się natomiast

Tabela 4. Zmiany w dawkach nawożenia mineralnego

Region	Dawki NPK z nawozów mineralnych [kg/ha]	Struktura nawożenia mineralnego [%]		
		N	P	K
1995				
Podlaskie	205	38	28	33
Świętokrzyskie	150	38	26	36
Ogółem	177	38	27	35
2005				
Podlaskie	209	49	25	26
Świętokrzyskie	142	46	25	29
Ogółem	179	48	25	27

Źródło: badania własne.

Tabela 5. Intensywność chemicznej ochrony roślin

Region	Dawki substancji aktywnej [kg/ha]	Struktura substancji aktywnej [%]		
		herbicydy	insektycydy	fungicydy
1995				
Podlaskie	0,46	70,7	1,5	27,8
Świętokrzyskie	0,76	65,7	4,0	30,3
Ogółem	0,61	67,1	3,3	29,6
2005				
Podlaskie	0,61	92,5	0,1	7,4
Świętokrzyskie	0,66	77,7	1,0	21,3
Ogółem	0,63	86,6	0,4	13,0

Źródło: badania własne.

ści o jakość jak rośliny towarowe. Rosnący udział herbicydów w strukturze stosowanych środków ochrony roślin może prowadzić do uodporniania się chwastów na te środki, co w efekcie zmusza rolników do dalszej intensyfikacji ochrony roślin, a w konsekwencji wzrostu kosztów i negatywnych skutków środowiskowych. Godne rozważenia byłoby więc zastosowanie metod sugerowanych np. w wytycznych do integrowanej produkcji rolniczej [Majewski 2002].

WYNIKI PRODUKCYJNO –EKONOMICZNE

Intensywność gospodarowania mierzona obsadą inwentarza, dawkami NPK i substancji aktywnej jest jednym z kluczowych czynników kształtujących poziom produktywności ziemi [Kondraszuk i in. 2001]. Badania wskazują, iż znaczny wpływ na wydajności jednostkowe wywiera również skala produkcji [Majewski 2002]. Od poziomu produktywności i wydajności jednostkowych zależą natomiast w dużym stopniu osiągnięte wyniki finansowe gospodarstwa rolniczego. W badanej zbiorowości gospodarstw odnotowano wzrost produktywności mierzonej jednostkami zbożowymi (JZ) w przeliczeniu na 1 ha użytków rol-

przede wszystkim w zakresie struktury stosowanych pestycydów. Ponad 85% zużywanej substancji aktywnej w 2005 roku pochodziło z herbicydów, a w gospodarstwach z województwa podlaskiego było to aż ponad 92%. Struktura substancji aktywnej wskazuje, iż badani rolnicy prawie zrezygnowali ze stosowania insektycydów, których zużycie już w 1995 roku było bardzo niskie. Zjawisko to wiąże się prawdopodobnie ze zmianami w strukturze zasiewów i znacznym ograniczeniem udziału roślin okopowych, szczególnie ziemniaków, co wyeliminowało zabiegi zwalczania stonki ziemniaczanej. Ograniczeniu uległo również zużycie substancji aktywnej pochodzącej z fungicydów. Zjawisko to jakkolwiek bardzo niekorzystnie wpływające na jakość płodów tłumaczyć można wzrostem udziału roślin pastewnych w strukturze zasiewów, które w przekonaniu rolników nie wymagają takiej dbałości

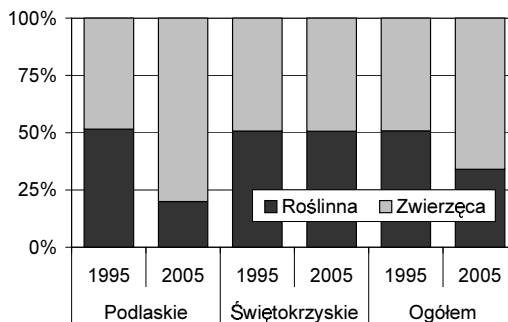
Tabela 6. Zmiany w wielkości produkcji i produktywności

Region	Jednostki zbożowe							
	razem na gospodarstwo		razem na 1ha UR		z działalności roślinnych na 1 ha UR		z działalności zwierzęcych na 1 ha UR	
	1995	Zmiana [1995=100]	1995	Zmiana [1995=100]	1995	Zmiana [1995=100]	1995	Zmiana [1995=100]
Podlaskie	1355,9	282	66,6	128	41,0	106	25,6	163
Świętokrzyskie	1032,3	191	70,0	122	40,9	126	29,1	116
Ogółem	1160,3	233	68,4	125	40,9	108	27,4	140

Źródło: badania własne.

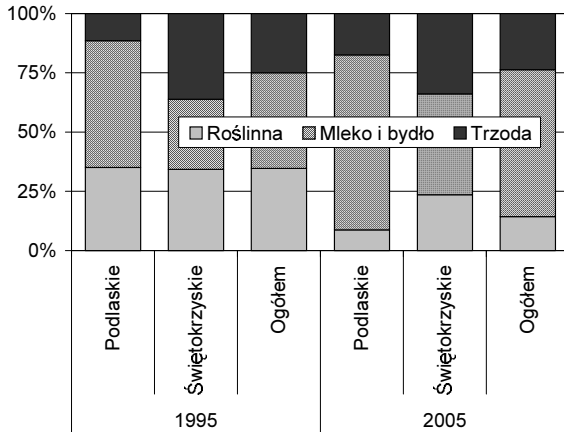
nych (tab. 6). Przeciętnie produktywność ziemi, uwzględniająca zarówno produkcję zwierzęcą, jak i roślinną, wzrosła w analizowanym okresie o jedną czwartą. Zastanawiający jednak jest wzrost produktywności działalności roślinnych w gospodarstwach z rejonu świętokrzyskiego, szczególnie w świetle ograniczenia intensywności nawożenia mineralnego NPK. Być może było to skutkiem racjonalizacji nawożenia i stosowania większych dawek nawozów organicznych, wynikającego ze znacznego zwiększenia obsady zwierząt. Bardziej jednoznaczne zmiany wystąpiły w produktywności działalności zwierzęcych. Wystąpił bowiem znaczny średni wzrost liczby jednostek zbożowych przypadających na 1 ha UR w gospodarstwach podlaskich (o 63%) i kilkunastoprocentowy wzrost tego parametru w województwie świętokrzyskim. Zmiany wielkości produkcji z gospodarstwa w przeliczeniu na jednostki zbożowe były wyraźne, bowiem nastąpił wzrost w analizowanym okresie w przeciętnym gospodarstwie o ponad 130% (w województwie podlaskim było to ponad 180%, a w świętokrzyskim 91%). Wzrost ten był zarówno konsekwencją powiększenia skali, jak też efektem wzrostu wydajności jednostkowych.

Poza zmianami w skali i wielkości produkcji wyrażonej w jednostkach naturalnych w analizowanej zbiorowości gospodarstw nastąpiły również zmiany w strukturze produkcji w ujęciu wartościowym. Dotyczyło to przede wszystkim gospodarstw z województwa podlaskiego, w których w strukturze produkcji końcowej brutto wyraźnie zmniejszył się udział produkcji roślinnej (w 2005 roku stanowiła ona zaledwie 20%), na korzyść produkcji zwierzęcej (rys. 2). Jeszcze większe zmiany dokonały się w zakresie produkcji towarowej (sprzedaży), co obrazuje rysunek 3. W gospodarstwach podlaskich udział sprzedaży produktów roślinnych w ujęciu wartościowym zmalał do zaledwie 9%. Dominującą pozycję w strukturze sprzedaży stanowiło mleko i bydło. W gospodarstwach z województwa świętokrzyskiego zmiany w strukturze sprzedaży były znacznie mniejsze, aczkolwiek również wzmocnieniu uległo znaczenie produkcji zwierzęcej. Obserwowane zmiany wskazują, że działalności roślinne stanowiły przede wszystkim zaplecze

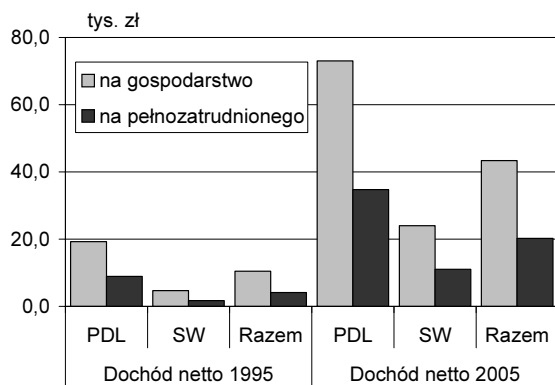

Rysunek 2. Struktura produkcji końcowej

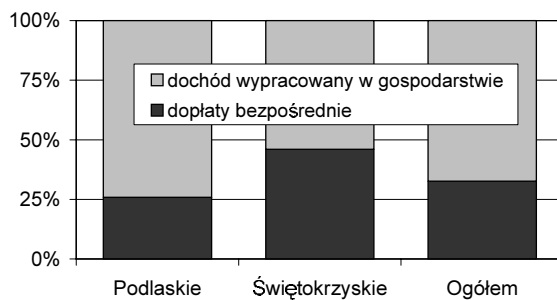
Źródło: badania własne.

Rysunek 3. Struktura sprzedaży w 1995 i 2005 roku
Źródło: badania własne.

Rysunek 4. Zmiany w wysokości dochodu rolniczego netto (ceny stałe z 2005 r.)
Źródło: badania własne.

Rysunek 5. Udział dopłat bezpośrednich w dochodzie rolniczym netto
Źródło: badania własne.

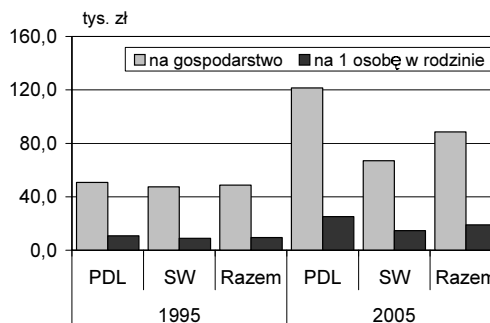
dla chowu zwierząt, zapewniając odpowiednią bazę paszową.

Obserwowane w strukturze i skali produkcji procesy wywarły istotny wpływ na wyniki ekonomiczne analizowanych gospodarstw, które przeciętnie uległy wyraźnej poprawie. Średni dochód rolniczy netto (wg metodyki FADN dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego) wzrósł z poziomu 10 do ponad 40 tys. zł na rok (w cenach stałych z 2005 r.) (rys. 4). Największy wzrost nastąpił w gospodarstwach województwa podlaskiego. Dochód rolniczy netto osiągnął tam wartość ponad 70 tys. zł na gospodarstwo, co w przeliczeniu na jedną pełnozatrudnioną osobę wynosiło prawie 35 tys. zł. Znacznie niższe dochody w 2005 roku osiągnęli rolnicy z gospodarstw świętokrzyskich. Średnio, gospodarstwo z tego regionu wypracowało dochód netto w 2005 roku na poziomie niewiele wyższym niż przeciętne gospodarstwo podlaskie już w 1995 roku. Prawie połowę dochodu netto (46%) w gospodarstwach świętokrzyskich stanowiły otrzymane w ramach WPR płatności bezpośrednie (rys. 5). W województwie podlaskim udział dopłat w dochodzie netto kształtował się na poziomie ok. 25%.

Kategoria dochodu rolniczego jest miernikiem sprawności działania rolnika jako kierownika swojego gospodarstwa. Ze społecznego punktu widzenia równie ważną wydaje się być kategoria dochodu dyspozycyjnego w przeliczeniu na jednego członka rodziny⁴. W analizowanych gospodar-

stwach przeciętnie na jedną osobę w rolniczej rodzinie przypadło 20 tys. zł na rok, co szczegółowo przedstawia rysunek 6. W 2005 roku średnio na gospodarstwo dochód dyspozycyjny wynosił ponad 80 tys. zł. Na uwagę zasługuje duża różnica pomiędzy dochodem netto a dyspozycyjnym w gospodarstwach z województwa świętokrzyskiego. Wynika ona w znacznej mierze z posiadania dodatkowych źródeł dochodu (głównie sezonowej pracy poza gospodarstwem za granicą oraz rent i emerytur).

Rysunek 6. Zmiany w wysokości dochodu dyspozycyjnego
Źródło: badania własne

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Przeprowadzona analiza pozwala na sformułowanie następujących wniosków:

1. Rolnicy z analizowanej grupy gospodarstw towarowych w omawianym okresie znacznie zwiększyli przeciętną powierzchnię użytków rolnych i skalę produkcji zwierzęcej, przy czym procesy te intensywniej przebiegały w gospodarstwach z województwa podlaskiego. Znacznym zmianom ulegała również struktura zasiewów. Zaobserwowano przede wszystkim wzrost udziału roślin pastewnych i ograniczenie udziału okopowych. Konsekwencją tego była marginalizacja znaczenia działalności roślinnych w produkcji towarowej.
2. Zmiany w skali produkcji zwierzęcej wpłynęły na zwiększenie poziomu obsady, co pośrednio wpłynęło na wzrost przeciętnej produktywności ziemi w gospodarstwach z województwa podlaskiego. Wzrost produktywności w gospodarstwach województwa świętokrzyskiego był przede wszystkim efektem poprawy wyników w produkcji roślinnej.
3. W badanej zbiorowości gospodarstw pogłębił się stopień zużycia środków trwałych. Gospodarstwa z województwa podlaskiego, w których zjawisko to wystąpiło w mniejszym nasileniu, wykazywały większy stopień zadłużenia, co wskazuje, iż inwestycje w nowe środki trwałe realizowane były przy pomocy zewnętrznych źródeł finansowania.
4. W analizowanym okresie nastąpiła wyraźna poprawa wyników finansowych gospodarstw z województwa podlaskiego. Zmiany wyników ekonomicznych w gospodarstwach z województwa świętokrzyskiego były mniej pozytywne. W 2005 roku znaczny udział w dochodzie rolniczym stanowiły dopłaty bezpośrednie.
5. Obserwowane zmiany w wynikach finansowych w powiązaniu ze zmianami organizacyjnymi prowadzą do wniosku, iż skuteczną drogą poprawy sytuacji dochodowej rolników jest zwiększanie skali produkcji i specjalizacja lub poszukiwanie dodatkowych źródeł dochodu.

⁴ dochód dyspozycyjny = dochód rolniczy netto + amortyzacja + dochody spoza gospodarstwa.

LITERATURA

- Józwiak W. 2003: Ewolucja gospodarstw rolnych w latach 1996-2002. GUS, Warszawa.
- Klepacki B. 2001: Problemy dostosowania produkcji roślinnej w Polsce do standardów UE. [W] Procesy dostosowawcze produkcji roślinnej w Polsce w kontekście integracji z UE. Wieś Jutra, Warszawa.
- Majewski E., Dalton G. 2000: Strategiczne wyzwania dla polskiego rolnictwa, wsi i sektora przetwórstwa żywności w kontekście akcesji do UE. [W] Strategiczne opcje dla polskiego sektora agrobiznesu w świetle analiz ekonomicznych. FAPA, Warszawa.
- Majewski E. 2002: Ekonomiczno-organizacyjne uwarunkowania rozwoju Systemu Integrowanej Produkcji Rolniczej w Polsce. Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Rocznik Statystyczny RP 2004. 2005: GUS. Warszawa.
- Raport z badań monitorowanych nad jakością gleb, roślin, produktów rolniczych rolniczych spożywczych 1997 r. 1998: MRiGŻ, PISiPAR, Warszawa.
- Woś A. 1998: Ustrojowe podstawy transformacji sektora żywnościowego. [W] Rolnictwo polskie w okresie transformacji systemowej. IERiGŻ, Warszawa.

Piotr Sulewski

THE CHANGES IN THE ORGANIZATION AND ECONOMIC PERFORMANCE
OF FAMILY FARMS IN THE PERIOD 1995-2005

Summary

In the paper the changes in the organization of 43 farms in the period 1995-2005 have been analyzed. Major changes have been observed in average area of farm and in the scale of livestock. The majority of the farms has been specialized in milk or pig production. Basing on the analysis it can be stated that the agricultural income has increased, however financial situation of this farm is diversified.

Adres do korespondencji:

mgr Piotr Sulewski

Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych SGGW

ul. Nowoursynowska 166

02-787 Warszawa

tel. (0 22) 593 42 17

e-mail: piotrsulewski@wp.pl